

УДК:316.346.32-053.6 (575.2) (043.3)

ЭДИЛОВА М.М.
Ала-Тоо эл аралык университети
ЭДИЛОВА М.М.
Международный университет Ала-Тоо
EDILOVA M.M.
Atatyurk-Alatoo IU

**БИЛИМ БЕРҮҮ СИСТЕМАСЫНДАГЫ ГЕНДЕРДИК ТЕҢЧИЛИК
(КЫРГЫЗСТАНДЫН МИСАЛЫНДА)**

ГЕНДЕРНОЕ РАВЕНСТВО В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ
(НА ПРИМЕРЕ КЫРГЫЗСТАНА)

GENDER EQUALITY IN THE EDUCATION SYSTEM
(ON THE EXAMPLE OF KYRGYZSTAN)

Аннотация: Гендердик теңчиликтин принциптерине ылайык ар бир эркек жана аял өз каалоосуна жана жөндөмүнө ылайык өзүн инсан катары реализациялай алат. Бул бул мүмкүнчүлүктү билим берүү аркылуу гана жүзөгө ашырса болот. Ошондуктан бүгүнкү күндөгү билим берүүнүн милдети баалуулуктарды өзгөрткөнгө, тактап айтканда, көз караштардын патриархалдык системасынан гендердик теңчиликти колдогон системасына өткөнгө көмөктөшүү болуп эсептелет.

Аннотация: Согласно принципам гендерного равенства, каждый мужчина и женщина могут реализовать себя как личности в соответствии со своими желаниями и способностями. Этого можно добиться только через образование. Поэтому задача образования сегодня - способствовать изменению ценностей, в частности, переходу от патриархальной системы взглядов к системе, поддерживающей гендерное равенство.

Annotation: According to the principles of gender equality, every man and woman can realize themselves as individuals according to their desires and abilities. This can only be achieved through education. Therefore, the task of education today is to promote a change in values, in particular, the transition from a patriarchal system of views to a system that supports gender equality.

Негизги сөздөр: билим берүү системасы, гендер, гендердик теңчилик, гендердик стереотиптер, гендердик өнүт, гендердик саясат.

Ключевые слова: система образования, гендер, гендерное равенство, гендерные стереотипы, гендерный подход, гендерная политика.

Keywords: education system, gender, gender equality, gender stereotypes, gender approach, gender policy.

Гендердик теңчиликке жетишүүнүн негизги факторлорунун бири билим берүү системасы эсептелет. Кыргызстандын билим берүү секторунда “XXI кылымдын кадрлары”

(1995), “Билим” (1996), “Маданият” (1996), «Жеткинчек» (1999), "Айыл мектеби" (2003) сыяктуу маанилүү реформалар болду [1]. Аялдар менен эркектердин билимдүүлүгүнүн бирдей деңгээлде болушунан улам билим берүү системасында жыныс боюнча басмырлоо жоктой көрүнөт. Бирок социологиялык изилдөөлөр Кыргыз Республикасынын билим берүү системасында аялдарга карата жашырын басмырлоо бар экенин тастыктады десек болот [2, 31-б.]. Баарыбызга маалым, Кыргызстанда совет мезгилинде билим берүү акысыз болгон. Натыйжада коомдун көпчүлүк чөйрөлөрүндө аялдар эркектер менен бирдей билимге жана кесиптик даярдыкка жетише алышкан.

Кыргызстан эгенмендүүлүгүн алгандан кийин билим берүү системасында жүргүзүлүп жаткан реформа гендердик стереотиптерди жоюу ордуна, анын сакталышына шарт түзүүдө. Бул жагдай жогоруда аталган изилдөөнүн жыйынтыктары жана статистикалык материалдар менен тастыкталды десек болот. Мектепте кыз балага караганда эркек балдарды көп колдошот, дагы эле традициялык кесиптик так ориентация сакталууда. Мектептерде эркек мугалимдер аз, эгер болсо, алар жетекчи позицияларды ээлешет, эркек балдарды негизинен контракттык бөлүмдөрдө, ал эми кыздарды көбүнчө акысыз (бюджеттик) бөлүмдөрдө окутушат, демек, кыздар сапатсыз билим алышат да, ишке орношууда да мүмкүнчүлүктөрү чектелүү болуп калат. Гендердик стереотиптерди улам - улам кайрадан жаратууда билим берүү системасы өзгөчө орунда турат. Маскулиндик менен феминдик жөнүндө көз караштарга жана алардын иерархиясына негизделген гендердик стереотиптерде аялдарга карата сексизмдин бар экени байкалат. Сексизм - эркек менен аялдын абалы жана укуктары бирдей эмес деген идеология, ал фашизм жана расизм сыяктуу эле дискриминациянын бир түрү, болгону фашисттик же расисттик тартипте адамдар раса боюнча категорияларга бөлүнсө, сексизмде жыныс боюнча бөлүнөт [3].

Бала төрөлгөндөн баштап ат коюуда, кийим-кече, оюнчук тандоодо гендердик стереотиптер кездешет. Кыздарга өз жеке турмушу эске алынбай, келечекте үй -бүлөсү, балдары жана күйөөсү үчүн жашаган эненин ролу таңуулана баштайт. Кыз бала физикалык жана психологиялык жактан да өзүн өзү коргой албагандай тарбияланат да, бул болсо анын виктимдүүлүгүнүн (лат. *victima* – курмандык, курмандыктын комплекси, курмандыктын ролу) жогорулашына себеп болот. Натыйжада кыздарда өз жынысына жек көрүү сезими пайда боло баштайт, ал үй-бүлөдөн, энеден башталат. Анткени эне кыз бала менен эркек балага бирдей эмес мамиле жасайт. Кыздарга карата аялдык/назиктик/жумшактыкты талап кылган стереотиптер бара-бара көбүнчө стресстерге жана жолу болбой калууга алып келет. Стереотиптерден эркек балдар жана эркектер да азап чегишет. Эркектерге ийгиликтүү, жеңүүчү, сексуалдык гигант стереотиптери таңууланат. Мындай стереотиптерге дал келбеген эркектер өзүн жолу болбогондор катары эсептешет да, стресстерге, оору-сыркоолорго чалдыгышат, а түгүл суицидге да барышат.

Билим алууга бирдей мүмкүнчүлүк билимге тартылган эркек менен аялдардын санынын катышы боюнча гендердик теңчилик бар деп болжосо болот. Акыркы жылдары Кыргызстанда аялдардын билим деңгээлинин төмөндөшү байкалууда. Орто мектептерде эркек балдарга караганда кыздардын саны азаюуда, мектепти бүтүргөн, жождордо окуган, аны бүтүргөн кыздардын саны кемүүдө. Мында, албетте экономикалык фактор бар, бирок аялды, баарынан мурда эне жана жубай катары караган традициялык көз караштын ролу да чоң. Ушундан улам кыздар, өзгөчө айыл жеринде, эрте күйөөгө чыгууда, эркек балага артыкчылык берилип, кыз бала окуусун улантпай калууда [4].

Кыргыз Республикасынын Илим жана билим берүү министрилгинин 2012 –жылдагы Илимий-техникалык долбоорлор сынагынан өткөн «Билим берүү - гендердик теңчиликке жетүүнүн негизги фактору катары (Кыргызстандын мисалында)» аттуу долбоордун алкагында биз өткөргөн социологиялык изилдөөдө «Сиз билим берүүдөгү гендердик көндүм (стереотип) дегенди кандай түшүнөсүз?» деген суроого эксперттер төмөндөгүдөй аныктамаларды беришкен:

- Коомдо «эркек-ургаачы» ким, «жигит-кыз» ким – ушулар жөнүндө калыптанган, иреттелген түшүнүктөр курамы. «эр жигиттер муну кылат (кыла алат), кыздар муну... деп жиктөө».

- Кыз баланын негизги милдети жубай жана эне болуу, ошондуктан ага, эркек балага караганда, билимдин (өзгөчө жогорку билимдин) өтө деле кереги жок деп эсептеген, ошондой эле эркек бала менен кыз балага ар кандай ролдорду ыйгарган тарбиялоо процесси.

- Гендердик стереотипке ылайык адамзаттын аялзат бөлүгү аракетчилдиги боюнча эркектерден өтүп кетсе да, акыл жактан өнүгүү боюнча эркектерден артта калат. Кыз бала менен эркек баланынын жүрүм-турумун коомдо кабыл алынган эрежелерге карата тарбиялоого ылайыкталып даярдалган окуу материалдары.

- Кесип тандоодо да гендердик стереотиптер бар, б.а. кесиптер аялдарга туура келген, же тескерисинче, эркектерге ылайык келген деп бөлүнөт. Кыз бала гуманитардык билим, ал эми эркек бала так илимдер менен алектениш керек деген түшүнүк.

- Эркек жана аялдарга тиешелүү иштер жөнүндө ой-пикирдин калыптанышы, б.а. кандайдыр бир ишти аялдыкы же эркектики деп атап, адамдын мүмкүнчүлүгүн эске албоо.

- Окуу китептеринде эркек менен аялдын образын көрсөтүүдө салттуу эрежелердин сакталышы.

- Мектепте кыз бала менен эркек баланы тең эмес эки кастага бөлгөн салт, адат. Эркек баланын/эркектин инсандык функциясы коомго кызмат кылууда, ал эми кыз баланын/аялдын инсандык вазипасы – үй -бүлөлүк милдеттердин тар чөйрөсүндө деген түшүнүк.

- Гендердик стереотип боюнча кыздар ар дайым тыкан, сылык, адептүү болуш керек. Эркек бала кыздарга жардам берүү керек. Эркек бала кыз баладай болуп ыйлабаш керек.

- Билим берүү системасындагы гендердик стереотиптер дегенде эркек менен аялдын образдары гана эмес, алардын ролдору тууралуу коомдо кабыл алынып, коомдук аң сезимге биротоло сиңип калган түшүнүктөрдү айтабыз. Натыйжада жынысы боюнча бир тектүү топтор пайда болуп, балдар кыздар жана эркек балдар деген карама-каршы эки лагерге бөлүнөт да, анын ар биринин өз жүрүм-турум эреже, ритуалдары калыптанат.

“Кыргызстандагы жалпы орто билим берүүдө сакталып келе жаткан кандай гендердик көндүмдөрдү атай аласыз?”- деген сурообузга төмөндөгүдөй жоопторду алдык:

- Коомдук пикирге сиңип калган ой-пикирлер практикада жүзөгө ашырылып жатат десек болот. Мисалы, айрым бир үй -бүлөлөр кыз балага билим алуунун зарылчылыгы деле жок деген түшүнүк менен кыздарын мектепке окууга (өзгөчө жогорку класстарда) жибербей коюшууда.

- Гендердик стереотиптер кесипти аныктоого багыт берүүдө, окуу китептери менен окуу курадарындагы материалдарда кездешет. Ошондой эле мугалимдер сабак берүү методикасында гендердик өңүттү колдонушпайт десек болот.

- Биринчиден, мугалимдик кесиптин гендердик стратификациясы бар. Экинчиден, предметтердин/сбактардын мазмуну. Мунун баары гендердик теңсиздикти колдойт. Мисалы, мугалимдер, секретарлар, кызмат көрсөтүүчү персонал, эреже катары, аялдар, мектептин же университеттин жетекчиси - эркек киши болот. Ошондой эле эркек менен аял үй- бүлөдө аткаруучу жумуштары тууралуу коомго сиңип калган пикирлер мектептердин жана кесиптик билим берүүчү окуу жайлардын кол эмгек сабактарында дагы да бекемделет.

- Орто мектептердеги мугалимдер курамы негизинен аялдардан турганы элге билим берүү системасында гендердик стереотиптин муундан муунга өтүп келатканынан кабар берет. Анткени коомдо балдарды окутуу-тарбиялоо үй тиричилигине окшош, майда, убакытты көп талап кылган иш, муну менен алектенүү ургаачыга таандык деген аң сезимге сиңип калган пикир бар.

“Окуу куралдарында гендердик теңчилик маселеси канчалык эске алынган?”- деген суроого эксперттердин теңинен көбү жетишерлик эмес деп жооп берсе, азчылыгы жетишерлик дешкен, жоопсуз калтыргандары да бар.

“Эгер жетишерлик эмес болсо, кайсы предмет боюнча окуу куралдарында гендердик стереотиптер ачык байкалат?”- деген суроого эксперттер адабият, тарых, орус тили, кыргыз тили, азбука, математика, коом таануу, искусство таануу, башталгыч класстар үчүн окуу китептеринде, ошондой эле окуу программа менен пландарында сакталгандыгын белгилешкен. Окуу китептердин авторлорунун көбү эркектер болгондуктан гендердик өңүт дайыма эле эске алына бербейт. Эксперттердин айрымдары “билбейм”, “эсимде жок, “айтуу кыйын” деп да жооп беришкен. “Бул гендердик стереотиптер окуучулардын келечек кесип тандоосуна таасир этеби?”- деген суроого дээрлик баардыгы “ооба, таасир этет”деп айтышкан.

“Эгер таасир этсе кандайча?” - деген суроого эксперттер төмөндөгүдөй жоопторду беришкен:

- Өзү жана өзгөлөр жөнүндө ой-түшүнүгүнүн калыптанышына таасир этет.
- Кыздар тарабынан “кыздардын кесибинин, мисалы мугалимдиктин” көбүрөөк тандалышына апкелет.
- «Өзүнө тиешелүү эмес» деген ишти аткарууга кыйынчылык болот.
- Кыз бала менен эркек баланын ортосундагы гендердик теңчилик күчөйт.
- Гендердик стереотиптерден улам кыздар негизинен мугалим, медайым, ашпозчу, тикмечи сымал, ал эми эркек балдар банкир, милиционер сыяктуу кесиптерди тандап калышат.
- Кыздар кыздарга, эркек балдар эркектерге ылайыктуу деген кесиптерди тандоого умтулуп калышат.
- Эгерде үй-бүлөдө материалдык тартыштык болуп, эркек бала же кыз бала окуусун улантышы керек дегенде, артыкчылык уулга берилет. Кыздарды окутуу ордуна өтө эрте күйөөгө берүү байкалууда, албетте, барган жеринде кызга окууну улантууга мүмкүнчүлүк берилиши өтө кыйын.

“Сиздин пикириңизче, гендердик стереотиптердин билим берүүдөгү жана окуучулардын кесип тандоодогу терс таасирин кантип жое алабыз? –деген суроого эксперттер төмөндөгүдөй пикирлерин билдиришкен:

- Тиешелүү окуу куралдарына гендердик экспертиза жасоо аркылуу.
- Айрымдарын гендердик теңчиликти эске алуу менен кайрадан оңдоп, толуктап басуу керек.
- Мектептерде гендер боюнча сабакты киргизүү зарыл.
- Мектеп мугалимдерине, дегеле билим берүү системасында иштеген баардык кызматкерлерге, гендер боюнча түшүнүк берүү жана гендердик сезгичтикти калыптандыруу аркылуу.

“Дагы кандайча?”- деген ачык суроого төмөнкүдөй жоопторду алдык:

- Окуучулардын ата-энелеринде гендердик сезгичтикти калыптандыруу аркылуу.
- Агартуу маселелеринин алкагында гендердик теңчилик, гендердик дискриминация/басмырлоо проблемаларын талкуулоо керек. Аталгандардын адам укуктары, урматтоо, махабат, бактылуу үй-бүлөлүк турмуш ж.б. кубулуштар менен эч кандай сыйышпастыгын түшүндүрүү аркылуу.

Билим берүүдөгү гендердик теңчиликтин сакталуусу кандай мааниге ээ? –деген акыркы сурообузга эксперттердин баары “өтө зор мааниге ээ” деп жооп беришип, аны төмөндөгүдөй пикирлер менен тастыкташкан.

Билим берүүдө гендердик теңчиликтин сакталышы:

- Салттуу маданий чектөөлөрдүн деконструкцияланышына апкелет.
- Эркек же ургаачы болобу инсандын даремети/потенциалы өсөт.

- Кыз бала менен эркек бала өзүн-өзү максималдуу реализациялап, жөндөмдүүлүгүн ачышы үчүн шарт түзүлөт.

- Үй-бүлөдөгү жана мамлекеттеги мамилелерде адилеттүүлүк жана шайкештик орнойт.

Гендердик маселени чечүү – бул калктын маданий деңгээлин көтөрүү болуп саналат. Бул маселеде да чен/өлчөм жана такт керек. Бул проблеманы чечүүнү өтө эле тездетүү башка проблемаларга алып келиши ыктымал. Мисалга, гендердик стереотиптер менен жашаган чыгыштын үй-бүлөлөрүндө үй-бүлө башчысы эсептелген эркектердин ишсиз калуу абалы өтө оор.

Анткени гендердик билим берүү – гендердик теңчиликке жетүүнүн өзөктүү аспектиси. Гендердик теңчилик адамдардын укуктары менен мүмкүнчүлүктөрүн теңөөнүн негизги факторлорунун бири. Жогоруда айтылгандай, билим берүүдөгү гендердик стереотиптерге ылайык, адистер же кесиптер аялдардыкы же эркектердики деп бөлүнүп келет.

Үчүнчүдөн, кийинки кезде Кыргызстан эгемендүүлүккө жетишип, бир катар мамлекеттер менен алака түзүп, рынок экономикасына өтө баштагандан бери жаштар арасында өтө кызыгууну туудуруп, актуалдуу боло баштаган, кыздар да, эркек балдар да бирдей куштар болуп келаткан кесиптерди тандап, Эл аралык Ала-Тоо университетинин Экономика жана башкаруу факультетинин Менеджмент жана Эл аралык мамилелер бөлүмдөрүнүн 1- жана 5-курсунун студенттерин сурамжыладык.

«Бул кесипти кандайча тандадың?» деген суроого респонденттер 2-3 вариант жоопторду көрсөтө алышты. Жооптордун анализи көрсөткөндөй, сурамжыланган жаштардын теңиндейи, негизинен, кесипти өз эрки менен өзү каалап тандаган. Ошол эле учурда алар кесип тандаганда өз жөндөмүн, ата-энесинин кеңешин эске алышкан, тандаган кесипке байланыштуу сабактар мектепте жакшы окутулганын да белгилешкен.

Ошол эле учурда инженер, бажыканачы, МАИ, юрист ж.б кесиптерде окуп жаткан эркек балдардын ар бир үчүнчүсү «Ушул кесип мен үчүн туура келет, анткени мен эркек баламын да», «ушул кесип мага абдан жагат», «жагат»- деп жооп беришкен. Бул жагдай улуу жана орто муундун гана өкүлдөрү эмес жаштардын арасында да кесипти эркектики жана аялдардыкы деп бөлүү сакталып келетканын кабар берет.

Ошондуктан, биз кесиптердин эркектики, аялдыкы деп бөлүнүшү, кесип тандоо, кесип тандоонун себептери ж.б. суроолорго жаштардын, атап айтканда жождордун 1-жана 5-курсундагы студенттеринин пикирин билүү үчүн анкета менен кайрылдык.

Сурамжылоо тобун аныктаганда биз төмөнкүлөрдү эске алдык:

Биринчиден, кыз-келиндер, негизинен, мугалимдик кесипке ылайык деген стереотип боюнча Ж. Баласагын атындагы КУУ нун филология факультетинин 1-курсунун жана Ош мамлекеттик университетинин педагогикалык факультетинин 1-курсунун студенттерин сурамжылоого алдык. Экинчиден, эркек балдарга транспорт, курулуш, инженерияга байланыштуу кесиптер туура келет деген стереотипти эске алуу менен Кыргыз мамлекеттик курулуш, транспорт жана архитектура университетинин эки институтунун (Курулуш, экономика жана менеджмент институту, Транспорт жана коммуникация институту) студенттерин жана Ош мамлекеттик университетинин тарых-юридика факультетинин 1-курсунун студенттерин тандадык.

Ошондой болсо да Кыргыз мамлекеттик курулуш, транспорт жана архитектура университетинин Курулуш, экономика жана менеджмент институтунда кыздар бардык студенттердин үчтөн бирине жакынын түзөт. Эркек респонденттердин теңинен көбү «Сенин оюнча, кесиптер аялдыкы жана эркектики деп бөлүнөбү?» деген суроого «ооба» деп жооп бергени менен, аялдар эркектердин кесибинде иштей алат же эркектер аялдардын кесибин аркалай алат –деп эсептешет. Кыргызстанда келечекте филолог мугалим болчу студенттердин 80-100 пайызга чейинкисин кыздар түзөт. «Ушул педагог кесибин кандай тандадың?» деген суроого берген жоопторун мындай катарда санасак болот: өзүм ушул кесипти каалап-тандадым; ушул кесип мен үчүн туура болот, анткени мен кызмын; ата-

энемдин айтуусу боюнча тандадым; материалдык абалыма карап, ушул окуу жайын тандадым; өз жөндөмүмдү эске алдым. Дагы кандай себеп менен деген ачык суроого

«республикалык жалпы тестирилөөдөн алган балым төмөн болгондуктан ушул педагогдук кесипти тандоого туура келди» - дешкен.

«Ушул кесип мен үчүн туура болот, анткени мен кызмын»- деген жооп аял, эркектин коомдогу орду, ролу тууралуу гендердик стереотиптер, сиңип калган көз караштар, кыздардын кесип тандоосуна да таасир этип жатканынан кабар берүүдө десек болот. Бирок минтип жооп берген кыздар бул кесиптин позитивдүү жагын, азыркы заманда керек кесип экенин, а түгүл сыймыктануу, канагаттануу менен белгилешкен.

«Сен тандаган кесип сага канчалык жагат»? - деген суроого филолог болчу респонденттердин теңи жагат, ар бир төртүнчүсү абдан жагат, теңинен көбү «Ушул тандаган кесипке баш-отум менен берилип, турмуштан өз ордумду таба алаарыма ишенем» деп белгилешкен.

Ал эми «Кесибиңди өзгөртөм, башка кесип алыш керек деген оюң барбы?»- деген суроого 5-курстун респондент студенттеринин 60 % га жакыны «Ооба, бар»-деп жооп

беришкен, алар негизги себеп катары - мугалимдердин айлык акысынын аздыгын белгилешкен.

«Сенин оюңча, кесиптер аялдыкы жана эркектики деп бөлүнөбү?» деген суроого респонденттердин теңине жакыны «жок, бөлүнбөйт», төрттөн бири «ооба, бөлүнөт» -деп жооп беришкен.

Эгер бөлүнсө, сенин пикириң боюнча, кайсы кесиптер аялдардыкы, кайсы кесиптер эркектердики? деген суроого төмөндөгүдөй жооп алдык:

Аялдардын кесиптери: педагог, врач, тарбиячы, котормочу, стюардесса, уз, чебер ж.б. Эркектердин кесиптери: аскер кызматкери, курулушчу, учкуч, депутат, милиционер, дипломат, инженер, аграром, шахтер ж.б.

Респонденттердин жоопторуна караганда гендердик стереотиптер үй-бүлөдө калыптана баштайт, анткени үй-бүлө жаштарды гендердик социализациялоонун негизги фактору болуп эсептелет.

«Аял менен эркектин жүрүм-турум стереотиптери бирдей эмес. Мисалы, эркектердин түшүнүгү боюнча, аял биринчи кезекте, аларга ыйгарылган традициялык «үйдүн кожейкеси» ролун ийгиликтүү аткарышы керек. Эркектер болсо бийик социалдык статусту камсыз кылган жана үй-бүлө турмушунун деңгээли менен сапатын камсыз кылууга мүмкүнчүлүк берген кесиби боюнча эмгек, саясат менен алектениши керек» [5, 76-б.].

Кыздар менен эркек балдарды рынок экономикасынын учурдагы реалдуу талабына карата эмес, аял менен эркектин традициялык ролдоруна карата билим берүү жаштарда гендердик теңчиликтин принциптерине карама-каршы келген, кыз баланы да, эркек баланы да дискриминациялаган көз караштар калыптанат. Билим берүүнүн мындай структурасы баланын тандоо мүмкүнчүлүгүн чектейт, кесиптерди аялдын жана эркектин кесиби деп бөлүштүргөн көз карашты сактоого жардам берет, бул болсо азыркы коомдун өнүгүшүнүн демократиялык принциптерине каршы келет.

Гендердик теңчиликтин принциптерине ылайык ар бир эркек жана аял өз каалоосуна жана жөндөмүнө ылайык өзүн инсан катары реализациялай алат жана бул мүмкүнчүлүктү билим берүү аркылуу гана жүзөгө ашырса болот. Ошондуктан бүгүнкү күндөгү билим берүүнүн милдети баалуулуктарды өзгөрткөнгө, тактап айтканда, көз караштардын патриархалдык системасынан гендердик теңчиликти колдогон системасына өткөнгө көмөктөшүү болуп эсептелет.

Колдонулган адабияттар:

1. Бендас Т. В. Лидерликтин гендердик изилдөөлөрү // Психология маселелери. - 2000. - № 1. - С. 88–94.

2. Билим берүү жана гендердик теңчилик. - Бишкек. 2015.

3. Гендердик мейкиндик: социалдык жана экономикалык чыгымдар жана пайдалар. -Бишкек., 2003.
4. Мамлекеттик интернет-портал.// www.government.kg
5. Караңыз: «Кыргызстандын эркектери жана аялдары» статистикалык жыйнагы. - Бишкек,2011-ж.